

A Szent Gellért- legenda és Szent István Intelmei

KRISTÓ GYULA

1939-ben született Oros-
házán. 1962 óta a szegedi
JATE-n tanít. 1978-ban ne-
vezték ki professzorrá. Ku-
tatási területe a középkori
magyar történelem és a
történeti segédtudományok
néhány ága. 1998-ban az
MTA levelező tagjává
választották.

**Az Intelmek és a
Gellért-legendák
keletkezése**

A címben foglalt két (illetve — mivel a *Szent Gellért-legendának* két, egymástól alaposan eltérő változata ismert — három) munka minden szempontból igencsak távol esik egymástól. Mindenekelőtt különbözik műfajuk. A *Szent Gellért-legendák* hagiográfiai alkotások, vagyis a szentté avatott személy (esetünkben Szent Gellért püspök) élettörténetét mondják el. Nem világi fogantatású életírásról (*vitáról*) van szó ez esetben, hanem olyan műről, amely elsősorban arra helyezi a hangsúlyt: milyen életmegnyilvánulások mutatják a majdan a szentség koszorúját kiérdemlő személy erre való alkalmasságát, illetve milyen, közreműködésével véghezvitt csodák nyomatékossítják ezt. Szent István *Intelmei* ezzel szemben egy, gazdag európai múltra visszatekintő műfajnak, az ún. uralkodói (vagy király-) tükörnek egyetlen magyarországi megfelelője, amelyben az uralkodó azt mondja el fiának (utódának), milyen elveket kell követnie, illetve megvalósítania országlása során. További különbség a két munka között keletkezésük eltérő időpontja. Bár egyiket sem tudjuk pontosan datálni, de Szent István *Intelmeinek* készülte viszonylag szűk időhatárok közé szorítható. Mivel Szent István fia, Szent Imre herceg nagy valószínűség szerint 1007-ben született, az 1010-es évek legvégén jutott abba a korba, amikor legkorábban eljuthatott tudatáig az oktató célzatú atyai szó. Ugyanakkor 1031-ben már meghalt, vagyis az *Intelmek* bizonyosan az 1020-as évek terméke. Ezzel szemben a két *Gellért-legendának* nem csupán létrejötte ideje kétséges, hanem — ezzel szoros kapcsolatban — egymáshoz való viszonyuk is vita tárgya. Számosan vannak a kutatók közül, akik a rövidebb terjedelme miatt kisebbnek mondott legendát tekintik korábbinak, és a 12. századra helyezik megszületését. A sokkal bőségesebb szövegű nagyobbik legenda jelen formájában biztosan nem korábbi a 14. század végénél, de alapos a gyanú, hogy ennek végső formába öntésénél nagyon korai, akár 11. századi szöveget (Gellért-ről szóló őslegendát, vagy a csanádi káptalanban készült feljegyzéseket) hasznosított összeállítója. Ebből következően azon szempontból is gyökeresen különbözik egymástól a két (három) kútfő, hogy míg az *Intelmek* teljes szövegében István-kori, azaz minden elemében a 11. század elejének hű tanúja, addig — főleg a nagyobbik *Szent Gellért-legenda* esetében legfeljebb csak sejtethjük, semmint biztosan tudjuk,

hogy mi származik a 11. századból (a kisebbik legendának viszont nincsenek olyan részei, amelyek a 11. századi eredet gyanújába foghatók).

Az *Intelmek* szerkezete

Jelen rövid írás természetesen nem vállalhatja magára a téma kimerítő bemutatását, meg kell elégednie e vonatkozásban egyetlen — bár általában és a kor viszonyai között is igen fontos — szempont felvillantásával: ez pedig az egyház helye, szerepe, magyarországi kiépülése. A két kútfő ebben az összefüggésben igen szerencsésen kiegészíti, illetve — mint látjuk — megerősíti egymást. Röviden szólva: az *Intelmek* az elméletet adja meg, a nagyobbik *Gellért-legenda* (a továbbiakban mindig csak e legendáról lesz szó) a gyakorlatot tükrözi. Szent István *Intelmei* — a király szájába adva a szót — tíz pontban foglalja össze mindazt a teoretikus fundamentumot, amire fia, Szent Imre majdani országglásának épülnie kell. E tíz pontból öt a hittel, annak tanaival és az egyházzal kapcsolatos. Az első három helyen a katolikus hit megőrzésének fontossága, az egyház helyzetének megszilárdulása és a főpapoknak kijáró tisztelet megadása áll, míg a kilencedik helyen az ima rendszerezése, a tizediken pedig a jóság, az irgalmasság és a többi erény gyakorlása szerepel. Ez az arány önmagában jelzi, hogy Szent István mekkora fontosságot tulajdonított a keresztény hitélet magyarországi meggyökereztetésének és az ennek megvalósításában oroszánrész vállaló egyház munkálkodásának. Az *Intelmek* megírásának kulcsa, egyszersmind a konkrét magyarországi helyzet tömör jellemzése a második pontban található. Eszerint a kereszténységet, amely „más helyeken szinte ősinek számít, itt, a mi királyságunkban viszont, drága fiam, még ma is mint valami új keletű és zsendülőfélben levő tant hirdetik, s éppen ezért körültekintőbb és szemmel láthatóbb oltalmazókra is van szüksége, nehogy az a jó, amit az isteni kegy az ő mérhetetlen irgalma által nekünk, érdemteleneknek juttatott, a te tunyaságod, restséged és nemtörődömséged következtében elherdálódjék és kárba vesszen”.¹

¹Az *Intelmek* magyar szövegét Bollók János sajtó alatt levő új fordításában idézem.

Az *Intelmek* szövege nem hagy kétséget a tekintetben, hogy a keresztény hit magyarországi elterjesztéséért maga az uralkodó és a főpapok tehetik a legtöbbet. Az első pont világosan megfogalmazza ebben a király feladatát és felelősségét: „Mivel királyi méltóságra csakis hívők és a katolikus hittől áthatott személyek emelkedhetnek, ezért intelmeink között a szent hitet tesszük az első helyre. Elsősorban arra hívom fel a figyelmedet, azt tanácsolom és javaslom, sőt igyekezlek rábírní, drága fiam: ha azt akarod, hogy királyi koronádat megbecsülés övezze, olyan elővigyázatossággal és körültekintéssel óvd katolikus és apostoli hitedet, hogy példaképpül szolgálj mindazok számára, akiket Isten alattvalóiddá tett, és minden egyházi ember méltán nevezhessen téged a keresztény hitvallás igaz követőjének, mert ennek híján, jól jegyezd meg, sem kereszténynek, sem az egyház gyermekének nem fognak mondani. Akik ugyanis hamis hiten vannak vagy a hitüket nem teszik teljessé, és

**Az Intelmek a
főpapokról**

nem ékesítik fel cselekedetekkel, minthogy a hit tett nélkül halott (Jak 2,17), sem itt nem uralkodnak dicsőséggel, sem az örök királyságnak és koronának nem lesznek részesei. Ha viszont a hit pajzsát megőrzöd, birtokában leszel az örök élet sisakjának is (Ef 6,16-17). A lélek eme fegyvereivel azután törvényesen küzdhetsz majd a látható és láthatatlan ellenségeid ellen egyaránt". (Csakis ezen istváni alapelv alapján érthető, hogy a szent király miért mondott le immár egyetlen fia, Szent Imre halála után fiági rokona, Vazul jelöléséről, mert hiszen róla — nem alap nélkül — úgy látta: hamis hiten van, illetve hitét nem tette teljessé. Így István a nőágról választott trónutódot, a kereszténység iránt teljes mértékben elkötelezett velencei Orseolo Pétert.) A harmadik pontban a főpapok iránti tiszteletről szólt a király: „Ők legyenek a tanácsadóid, és úgy vigyázz rájuk, mint a szemed fényére. Ha az ő jóindulatukat megnyered, senki ellenségtől nem kell félned. Ha ugyanis ők oltalmaznak téged, minden tekintetben biztonságban leszel, és az ő könyörgésük figyelmébe ajánl majd a mindenható Istennek. Isten ugyanis őket rendelte a szent nép őreiül, őket tette meg a lelkek gondozóivá, minden egyházi méltóság adományozóivá és az isteni szentség kiszolgáltatóivá. Őnélkülük sem király nem lehet, sem nem uralkodhat senki”.

Szent Gellért püspök legendája éppen arra szolgáltat példát (és ami e vonatkozásban kiváltképpen becsessé teszi: az *Intelmek* konkrét ismerete és idézése nélkül), hogy a szent király mennyire az *Intelmek*ben megfogalmazott elvek szerint járt el a gyakorlatban. Amikor az elbeszélés szerint a Velencéből Szentföldre igyekvő Gellértet, az egyszerű zarándokot elvitték Istvánhoz, e szavakkal igyekezett őt eredeti szándékától eltéríteni: „Tégy le erről a szándékokról, jó ember, és maradj nálunk... Inkább itt hirdesd az én népemnek az ígét, erősítsd a hívőket, és térítsd a hitetleneket, öntözd a frissen kisarjadt veteményt... Te csak nyisd ki a szádat, és vesd el az élet magvát ennek a népnek a szívébe! Ne törekedj Jeruzsálembé, mert én amúgy sem eresztelek el téged. Íme, a mai nappal odaadtam néked a marosvári püspökséget”.²

István jó szemmel fedezte fel Gellértben a társat, a szövetségest, a leendő főpapot, akiknek rendje — mint az *Intelmek* szerint vallotta — „ékessége a királyi trónnak”. Ahhoz azonban, hogy Gellért elfoglalhassa a marosvári (a későbbi csanádi) püspöki széket, előbb Istvánnak fegyverrel kellett legyőznie a terület urát, a „keresztény hitben nem éppen tökéletes” Ajtonyt. Ő — az *Intelmek* szavai szerint — István „látható ellensége” volt. A király az *Intelmek* — és Szent Jakab ott idézett levele — szellemében járt el, amikor a hitet cselekedettel tette élővé. Miután a királyi sereg, megint az *Intelmek* szavai alapján: „a lélek fegyvereivel”, azaz Szent György vértanú közbenjárására, a mennyei Úr segítségével, győzelmet aratott, István előhívta a remeteségből Gellértet, és ténylegesen is a csanádi egyházmegye élére állította azzal a felké-

²A nagyobbik *Gellért-legenda* magyar szövegét Almási Tibor sajtó alatt levő új fordításában idézem.

réssel, hogy gyakorolja Krisztus szolgálatában hivatását, „hirdetve az Igét, és keresztelve, valamint a hitetleneket Krisztus hitéhez térítve”. S hogy kik voltak e hitetlenek, azt nagyon szemléletesen mutatja annak a lakomának a leírása a legendában, ahol templomszentelést kérők (azaz minapi pogányok) vettek részt. „Mikor pedig az asztaltól felkeltek, a püspöknek különféle adományokat és ajándékokat ajánlottak fel, nagy értékű dolgokat, jelesül is lovakat, ökröket és juhokat, sok-sok szőnyeget, az asszonyok pedig aranygyűrűket és nyakékeket.” Ezek egy nomád életmódot folytató, pogány hiten levő nép becses értékei voltak. A király rokona és megbízottja, Csanád ispán szekéren vitte Gellértet püspöki székhelyére, Marosvárra, ahová „özönlöttek hozzá a nemesek és a nemtelenek, a gazdagok és a szegények, azt kívánva tőle, hogy az isteni Szentháromság nevében keresztelje meg őket. Ezeket úgy fogadta, mintha a saját fiai lennének, s hogy felengedjenek előtte, asztalához is meghívta őket... A rengeteg nép ott ácsorgott még a temetőkert kapujában is, magukkal hozva enivalójukat, s azoknak, akik keresztelték őket, nem volt nyugodalmuk, csak éjszaka. Roppant erőpróbának voltak kitéve, de Krisztus nevéért, akinek dolgában helytállni törekedtek, zokszó nélkül s szíves örömezt elviselték ezt a fáradságot. Azoknak pedig, akik már megkeresztelkedtek, a püspök Isten ígését hirdette lankadatlanul... A nép pedig, noha csak gyenge vetemény volt (Zsolt 143,12) még, Isten ígését így is elragadtatott átszellemültséggel hallgatta”.

A legenda idézett részeinek ősforrása arról az időről szól, az *Intelmek* pedig a magyar történelem egy, kiváltképpen fontos azon pontján készült, amikor napirendre került a frissen krisztianizált nyugati országrészt követően az ország keleti felének a király uralma alá vonása és az ott élő pogány népesség keresztény hitre térítése. Ekkor Istvánnak és Gellértnek már voltak tapasztalataik. István megfigyelései az *Intelmek*ben tükröződnek, Gellért pedig hasznosíthatta a hittérítés során a Tiszától nyugatra szerzett tapasztalatokat. Forrásokban módfelett szűkölködő kora középkori történetünkben ritka pillanat az, amikor egyazon jelenséget két kútfő tanúságtételével világíthatunk meg. A magyar kereszténység meggyökeresedésének Szent István *Intelme*iben tükröződő elméleti alapvetése, illetve e folyamatnak *Szent Gellért nagyobbik legendájában* olvasható gyakorlati kivitelezése ilyen. A maga módján mindkét írásmű érzékelteti azt az óriási lépést, amelyet a mi nap (a 10. században és a 11. század elején) még pogány magyarság megtett, s amelyben az egymás szövetségeseiként eljáró István és Gellért szerzett óriási érdemeket. Több, mint szimbólum, hogy a korai magyar történelem e két nagy alakját egyazon évben, 1083-ban a katolikus egyház szentjeinek sorába iktatták.